

DANIEL J. MAHONEY: INVENTÂND AUTORITATEA UNUI SINE MODERN

Autor: Dragoș Nuță | 8 ianuarie 2022

Un articol de Daniel J. Mahoney pentru The New Criterion

Articol original: Inventing the authority of a modern self

O recenzie a operei Montaigne: Life without Law („Montaigne: viața fără lege”), de Pierre Manent.

Distinsul filozof politic francez contemporan Pierre Manent și-a petrecut ultimele patru decenii într-un efort de cercetare a istoriei dezvoltării nesiguranței de sine contemporane, incluzând fuga de natura umană și de „conținutul moral al vieții” care caracterizează autodefinirea modernă în formele sale cele mai radicale. Opera lui Manent combină o pătrunzătoare analiză a unor mari opere politice, filozofice și religioase cu o gândire independentă și judicioasă. Ambele elemente devin astfel sursă de explicitare a procesului de întrepătrundere a politicii și chestiunilor sufletești. Această contopire dialectică a politicii și sufletului definește în mod permanent condiția umană, chiar și în cele mai îndepărtate ipostaze ale sale.

Manent continuă acest efort cu grație și erudiție în *Montaigne: Life without Law* („Montaigne: viața fără lege”). Montaigne (1533-1592) este mult mai mult decât o figură literară pentru Manent – după cum îl înțelege el, Montaigne este în primul rând un filozof și reformator moral, chiar fondatorul unui mod crucial de autoconștientizare a sinelui modern. În cadrul acestei forme noi a conștiinței de sine, oamenii nu se mai orientează după modele magnifice de eroism, sfințenie sau înțelepciune și nici nu mai urmează dreptul natural sau divin. Montaigne își îndeamnă cititorii să renunțe la modul autotranscendent de a-i admira pe alții, indiferent de măreția lor, dorind în final ca cei ce îl urmează să respingă calea pocăinței pentru păcatele personale și să se supună în schimb cerințelor și nevoilor sinelui unic, pe care îl numește „forma supremă”

personală. Scrise, publicate și revizuite între 1570 și 1592, eseurile sale dovedesc admirația reală pe care filozoful francez o avea pentru Socrate și eroul roman, Cato. Paradoxal însă, Montaigne pretinde că nu a învățat nimic fundamental de la aceștia și că nu își dorește să le imite măreția. Există ceva cu adevărat seducător în apelul lui Montaigne la autoritatea sinelui, apel care ar înlocui cerința creștină clasică de a-ți ordona propriul suflet conform condițiilor atingerii Binelui însuși. Numeroși cititori au cedat de-a lungul secolelor farmecelor și talentului profund impresionant al retoricii lui Montaigne.

Manent îl include pe Montaigne printre marii fondatori și reformatori ai modernității, egalat doar de predecesorii săi imediați, Machiavelli și Jean Calvin. Un fondator și reformator paradigmatic precum Calvin a încercat să „elibereze adevărul de intermediarii săi umani”, pe care îi considera bariere în calea unei relații directe între Dumnezeu și sufletul fiecăruia. Odată ce respingem „medierea ecleziastică”, se întreabă însă Manent, de ce ne-am opri la autoritatea scripturii însăși? Toate distanțele, toată autoritatea morală ierarhică devine suspectă sub această gândire. Calvin ar fi oripilat de apelurile moderne la autonomia umană dezrădăcinată și la substituirea cuvântului suprem al lui Dumnezeu cu „autoritatea sinelui”. În plus, Calvin nu adresează deloc situația celor „nepredispuși la pietate”, adică a majorității prinse în ritmul vieții cotidiene.

Machiavelli, cel mai mare reformator și fondator politic al modernității, nu abordează conceptual deloc situația omului „fără ambiție”. Montaigne este cel care schițează o a treia cale pentru modernitate, una care nu se raportează nici la Cuvântul lui Dumnezeu, nici la tentațiile unei vieți politice republicane, ahtiată de glorie – calea sa este la fel de îndepărtată de pietate cât este de arivismul politic amoral machiavelic.

Determinând faptul că Montaigne se raportează totuși la o sursă de autoritate, Manent o definește pe aceasta drept „viața însăși, în toată evoluția sa cotidiană, în diversitatea stărilor ei și eclecticismul accidentelor sale.” Această viață, conform definiției lui Manent, „trebuie să fie înviată, dacă pot să mă exprim așa, prezentată într-un mod care să-i evidențieze complexitatea în timp ce îi protejează imperfecțiunile” – marele țel revoluționar al lui Montaigne.

Minunata carte a lui Manent evidențiază un paradox de cel mai înalt grad în legătură cu acest țel: descrierea lui Montaigne despre noul om ideal pare eminamente umană și umanitară, dar în același timp este de neconceput și utopică. Acest lucru s-ar explica prin faptul că „viața fără lege” extirpă din umanitate adevărata autocunoaștere și asociata capacitate pentru alegere și reformare politică și morală. După cum îl condamna Blaise Pascal în cugetările sale, publicate în 1670, la opt ani după moartea sa, Montaigne vorbea mult prea mult despre sine însuși, sinele devenind singura autoritate care avea vreo influență asupra sa. În final, noul model montaignian al vieții morale pare

profund egocentric și artificial de antinomist.

Pascal era un admirator al eseurilor lui Montaigne, citând constant din ele, în ciuda faptului că substituirea montaigniană a sufletului cu sinele îl oripila sincer. Urmând atitudinea lui Pascal, Manent notează radicala respingere montaigniană a pocăinței, enunțată în eseu „Despre pocăință”, din cartea III-a a eseurilor sale, o revoltă împotriva necesității pregătirii sufletului pentru un sfârșit creștinesc al vieții. Prin acceptarea propriei „forme supreme” și respingerea pocăinței ca inautentică, Montaigne ajunge la concluzia că nici el și nici alte persoane nu își pot depăși condiția. Suntem sortiți să navigăm în cadrul matriței propriei „forme supreme”, iar reformarea, pocăința sau convertirea nu sunt posibilități umane sincere sau autentice. Subtil dar ferm, Montaigne încheie prin „expulzarea din viața cotidiană a oricărei reguli, oricărui principiu capabil de a o ghida; pe scurt-radierea oricărui criteriu al superiorității.”

În privința unei chestiuni importante însă, Manent respinge principiul lui Montaigne, care se consideră un „filozof nepremeditat și accidental”, din cauza faptului că sinele său, exemplar al „atâtor exemple și rațiuni filozofice” rămâne totuși obtuz și închis în fața înțelepciunii externe. Este oare posibil ca Montaigne să nu se fi confruntat niciodată cu o lege pe care s-o respecte, se întreabă Manent, să nu fi fost niciodată ghidat de precepte de care să fie convins sau nici măcar mișcat de un model căruia să i se conformeze? E posibil ca Montaigne să fi fost în mod miraculos străin dramei binelui și răului, specifică sufletului uman? E posibil să fi fost atât de autonom că s-a „dezvoltat pur și simplu conform naturii, adică conform naturii sale”? Descrierea montaigniană a propriului sine este practic neverosimilă, însă parametrii săi definesc acum poziția celor care afirmă întâietatea sinelui, eliberat de orice conexiuni față de scopuri și țeluri externe lui, care indică o viață bună, dusă în spiritul bunătății și adevărului. Privit astfel, seducătorul umanism montaignian pare mult mai puțin umanitar decât la o privire inițială superficială.

Rațiunile acestei ezitări sunt dezvăluite chiar de filozoful francez, care mărturisește în „Apologia lui Raymond Sebond”, cel mai lung eseu al său, că nu vede nicio diferență fundamentală între oameni și animale, judecând ocazional animalele ca fiind superioare oamenilor în judecată și caracter. Ne aflăm pe teren filozofic necunoscut.

Pascal era oripilat de recomandarea lui Montaigne de a primi moartea „fără frică sau pocăință.” El considera de neiertat perspectiva integral păgână a lui Montaigne asupra morții și pocăinței, o opinie care nu izvoră doar din perspectiva credinței religioase. Montaigne recomanda o „moarte de o ușurință lașă,” care să distragă atenția de la cele mai importante chestiuni ale existenței umane, pe când Pascal recomanda alternativa creștină a smereniei care duce în mod paradoxal la înălțare și mântuire.

În mod cert, Montaigne nu este un relativist vulgar: el încă discerne superiorul (Socrate sau Cato) de inferior (cei care torturau sau foloseau cruzimea în lumea sa) și se

identifică prin ura absolută față de fanatism și de războaie sectare. În final, „forma supremă a fiecăruia constituia singura bază a unui comportament uman cu conștiință de sine” – Montaigne este în favoarea unui tip de smerenie, însă unul complet dezrădăcinat dintr-un context sau cadru creștin. Din această cauză, precum și din altele, Manent demonstrează decisiv ruptura filozofului francez de perspectivele creștine și socratice, fundamentale înțelepciunii de tradiție occidentală.

Toate cele trei perspective, cea clasică, socratică, cea creștină și noua concepție montaigniană a sinelui își propun obținerea cunoașterii de sine. Manent demonstrează în mod incisiv însă că adevărata cunoaștere de sine se obține în mod indirect și nu poate fi generată prin voință pură. O precondiție a cunoașterii de sine și a dezvoltării spirituale pentru clasici și creștini este „ordonarea sufletului”, un proces ce necesită convertirea, sau metanoia. Facultățile și predispozițiile sufletului trebuie puse în ordine prin raportarea la lumina adevărului și prin acceptarea cerințelor unei conștiințe obiective – cunoașterea de sine este astfel imposibilă fără efortul autoperfecționării sufletului.

Substitutul montaignian al sufletului, sinele sau „forma supremă” nu are astfel de pretenții însă. Să respingi sufletul și sarcina dificilă de a-l ordona și înălța denotă acceptarea sinelui în starea sa proprie. În mod previzibil, conceptul lui Montaigne despre sine a fost vulgarizat și popularizat, dând inevitabil naștere unui tip uman căruia îi lipsește educația clasică distinsă a lui Montaigne și capacitatea de a-i admira (dacă nu și imita) pe Socrate sau pe Cato. Montaigne a deschis drumul spre ceea ce C.S. Lewis numea „otrava subiectivismului”, o stare în care sufletul este rupt de conștiința înțeleasă corect și eliberat de erosul minții care ne permite să descoperim libertatea și harul care însoțesc adevărata autotranscendență – scriitorul francez ucigând această moștenire intelectuală prețioasă în labirintul *Eseurilor* sale.

Manent mai are însă trei revelații despre reforma morală modernă a lui Montaigne, care clarifică situația. Într-o analiză pătrunzătoare a faimosului eseu „Despre canibali”, Manent demonstrează cum Montaigne a fost un pionier al relativismului cultural prezent în antropologia și etnologia contemporană, ambele afirmând că „toate culturile sunt la fel de raționale” și că „toate culturile sunt la fel de iraționale.”

Montaigne nu se înșela însă argumentând că oamenii civilizați au comis numeroase acte reprobabile, în special în timpul războaielor religioase, fiind admirabil disprețul filozofului francez față de fanatism și de ceea ce Machiavelli a numit „cruzimea pioasă”. Ștergând orice diferență dintre civilizație și barbarism, Montaigne ne-a lăsat cu imaginea unei diversități infinite de obiceiuri și cutume, niciuna dintre ele superioară în principiu alteia. Relativismul cultural sofisticat al lui Montaigne a dat inevitabil naștere unui relativism cultural vulgar, cu care încă coabităm. Manent observă abil că o astfel de abordare este pur și simplu „complet incapabilă să ghideze acțiunea” umană, inevitabil dezarmând civilizația în contactele sale cu barbarismul.

În al doilea rând, ca traducător, Paul Seaton menționează într-o excelentă introducere a cărții lui Manent că Montaigne își alege o „viață privată și autosuficientă creând prin scris «publicul», pe care îl invită să descopere candoarea și înțelepciunea autorului.” Montaigne devine astfel primul și principalul creator al „republicii literelor” de factură modernă.

În final, Manent dezvăluie caracterul complet radical, chiar revoluționar, al reformei morale montaigniene. Montaigne este mult mai mult decât un filozof „accidental”: el își propune nimic mai prejos decât de stabilirea unei noi „legi” pentru civilizația occidentală, legea primind ordinul să „nu ordone.” Genialul Montaigne este principalul creator al subersivei „ipoteze conform căreia oamenii pot trăi fără lege.” Câteva secole mai târziu, înălțarea montaigniană a sinelui a dus la o „dictatură a relativismului” care ne ordonă în numele autonomiei și autenticității să desconsiderăm orice lege, comandă sau autoritate morală. Drepturile umane s-au îndepărtat din ce în ce mai mult de scopurile și obiectivele inerente judecății morale și alegerii prudente. Ar putea civilizatul Montaigne să aplaude ceea ce a creat? Reacția lui, deși imposibil de anticipat, este discutabilă.

Într-o carte remarcabilă numită *Natural Law and Human Rights: Toward a Recovery of Practical Reason* („Dreptul natural și drepturile umane: o reabilitare a rațiunii practice”), publicată la rândul ei în 2020 de editura Universității Notre Dame, Manent dă replica necesară provocării lui Montaigne. Manent apără în mod convingător relevanța perenă a vechilor valori cardinale: curajul, dreptatea, prudența și moderația precum și relevanța unei concepții a conștiinței nearbitrare care poate fi sursă a unei rațiuni practice bogate în conținut moral. Manent argumentează că principalele motivații ale acțiunii umane – plăcutul, utilul, noblețea – definesc criteriile judecății morale și acțiunii politice atunci când sunt coordonate. În ultimele sale cărți traduse, Manent își continuă remarcabilele eforturi politice și filozofice de a reconecta libertatea umană de dreptul natural, de rațiunea practică și de conținutul moral al vieții. Aceste eforturi încadrează operele lui Manent în filozofia morală și politică de cel mai înalt nivel și de o supremă relevanță.

Imagine: Store Norske Leksikon

BIBLIOGRAFIE

Pierre Manent, *Montaigne: Life without Law*, trad. Paul Seaton, University of Notre Dame Press.

Acest articol a fost tradus cu acordul publicației *The New Criterion*.